

ODNOS TRŽAŠKEGA SLOVENSKEGA PREBIVALSTVA DO LJUDSKE
OBLASTI IN ZAVEZNIKOV*Katja COLJA*

ZRS Koper, Garibaldijeva 18, SI-6000 Koper

IZVLEČEK

Prispevek obravnava dramatično politično situacijo takoj po zaključku druge svetovne vojne v Trstu, kako so prebivalci po dolgi vojni morali prenesti še drugo "bitko", ki je pustila za sabo mnogo okostnjakov. Osrednji del je posvečen preprostemu človeku in njegovemu gledanju na izredno zapletene dogodke v maju 1945. Spomin teh pričevalcev je še vedno pogojen in subjektiven, raziskovalcu pa ponuja tisto "skrito resničnost" in tudi takoimenovano zgodovino malega človeka, ki jo arhivski viri prikrivajo.

Čeprav je za nami petdeset let povojne zgodovine, nedvomno ostaja še mnogo nerešenih in spornih vprašanj glede povojnih spletov na Primorskem. Z vključitvijo lokalne problematike v širše mednarodno dogajanje se je vidno razširil opazovalni kot, ki pa še vedno ne prestopa ali pa mogoče le deloma prestopa prag vojaško institucionalne, diplomatske in politične zgodovine. Na teh področjih so opisani najrazličnejši obrisi "velikih zgodovinskih dogodkov, političnih sprememb in ljudi", ki so nedvomno kovali bodočnost. Kulturni in socialni aspekti ter mnoge plati vsakdanjega življenja ostajajo še vedno neraziskani. V tej luči zavzame pomembno mesto "ali človek", ki s svojim doživljanjem časa interpretira dogodke in lahko postane subjekt tako imenovane male zgodovine. Slednja pa se vriva v "veliko zgodovino" in lomi njene začrtane obrise, obenem pa osvetljuje črne luknje polpretekle zgodovine.

Seveda postavlja revizitacija zgodovinskih dogodkov v letih 1945-1947 skozi intervjuje, pisna pričevanja in krajše izjave slovenskega prebivalstva na Primorskem tudi določene probleme. Precejšen časovni razmik od takratnih dogajanj in pomembne politične spremembe so v nekaterih primerih deloma preoblikovale interpretacijo in dožemanje zgodovinskih dogodkov. Dogodki, kot so npr. padec berlinskega zidu, vojna v Jugoslaviji in osamosvojitve Slovenije, so nedvomno "preoblikovali" spomin in nekateri danes bolj kritično ocenjujejo vojne in povojne dogodke. Bogastvo zbranih ustnih virov tiči prav v tej raznolikosti doživljanja časa.

Kljub vsej pogojenosti in subjektivnosti spomina nam ti viri ponujajo pomenljive podatke in informacije glede izrednega, a spornega trenutka povojne zgodovine. Upoštevajoč vse elemente, je treba pravilno dojemati te osebne izkušnje, ki skrivajo neko resničnost.

Kratko in bliskovito obdobje med majem in junijem 1945, ko je na Primorskem zavladala ljudska oblast, sovпада z izredno raznolikim doživljanjem tistih 40 dni. Če je na tržaškem Krasu oblast PNOO-ja pomenila normalen splet dogodkov, je bila v Trstu situacija popolnoma drugačna. Upoštevajoč nacionalno problematiko tega narodnostno mešanega območja, je v sklopu oblastvene ureditve Mestni osvobodilni svet zavzel posebno vlogo. Zaradi nestabilne politične situacije in nacionalnih trenj je moral dokazati zaveznikom in nasprotnemu delu tržaškega prebivalstva vsestransko odprtost na vseh ravneh. Strateško vključevanje italijansko govorečega prebivalstva v organe ljudske oblasti je tako postalo izredno pomembno, zaviralo pa jo je realno stanje povojnega Trsta. Mesto se je znašlo v hudi gospodarski krizi, število brezposelnih je naraščalo, ceste so bile prekrite z ruševinami, hrane pa ni bilo nikjer. Če se je ljudska oblast s svojim delom po eni strani približala prebivalstvu predvsem na socialni ravni, je po drugi v prvih dneh oblasti z aretacijami, likvidacijami in osebnimi obračunavanji povečala nelagodje v nasprotnem delu prebivalstva ter oškodovala vitez slovenskega vodstva v Trstu in tako ponudila elemente za široko, večkrat "lažnivo in strumentalizirano" propagandno akcijo o jugoslovanskih grozodejstvih (Troha, 1997, 69). V resnici so jugoslovanske oblasti hotele takoj zajezi storjene napake in odstraniti vitez anarhije, predvsem zaradi zunanjih opazovalcev. To dokazuje tudi pismo, ki ga je Boris Kidrič pisal Borisu Krajgerju 10. maja 1945. V njem je opozarjal na nesmiselno in neprimerno obnašanje OZNE, ki je kljub opozorilom nadaljevala z "masovnimi" aretacijami (Troha, 1997, 73). Tako so z ustanovitvijo sodišča skušali zaustaviti nekontrolirano začetno stanje, kar pa je tipični element v bliskovitih in radikalnih spremembah oblasti.

Seveda je v napetem tržaškem in mednarodnem ozračju strateška politika vključevanja Italijanov v ljudsko oblast morala čez hude prepreke. Nekateri italijanski aktivisti so zaradi pritiskov in močne propagande CLN zapustili MOS. Umik samega predsednika Zorattija, o katerem je več nasprotujočih si razlag, dokazuje, v kakšnih napetih razmerah je delovala ljudska oblast, ki se je v mestu stalno spopadala z italijansko realnostjo. Od italijanskega prebivalstva jo je predvsem podpiral večji del italijanskega delavstva, ker je v njem socialna pripadnost nadvladala nacionalno.

Obdobje med majem in junijem 1945 so mnogi zaradi občutka poraženosti popolnoma zbrisali iz spomina, ne strinjam se pa s tistimi, ki trdijo, da je cela generacija potlačila spomin na te dogodke. Nekateri se jih spominjajo z velikim razočaranjem in zatrjujejo, da "z umikom jugoslovanske vojske je bil storjen velik korak nazaj", tretji se spominjajo tistega obdobja s ponosom, kljub značilnosti "okrnjene zmage", večina slovenskih pričevalcev pa se ga spominja z nostalgijo. V

slednjih je živ spomin na svobodo, ko so po mestnih ulicah končno lahko govorili v maternem jeziku in prebirali Primorski dnevnik. Občutek svobode mnogi primerjajo z obdobjem, ko so bili ponižani, odpeljani v zapore, mučeni in zaprti v taborišča. Ta primerjalni (komparativni) element med fašizmom, Osvobodilno fronto in dokončno svobodo skriva tudi občutek končne poraženosti in vdanosti. Le pri redkih je še prisotno maščevalno čustvo.

S hitrimi političnimi spremembami, umikom jugoslovanske vojske in prihodom zaveznikov se je tudi evforičnost večine slovenskega prebivalstva in italijanskega delavstva spremenila v strah in zaskrbljenost. Večina aktivistov je kratkotrajno zmago slovenskega in komunističnega sveta (odhod jugoslovanske vojske) prelevila v Pirovo zmago (AS, RZKS, MOS 2a) in ne čudi dejstvo, da so nekateri popolnoma potlačili spomin na ta dogodek. Vsa pričakovanja so splahnela, ko sta bili določeni dve coni STO-ja in ko je ZVU v Coni A začela uvajati italijansko pravo ter postopoma ukinila delovanje ljudske oblasti (Gombač, 1979, 23). Tako je MOS postal neke vrste "zasebni inštitut", v katerem je prevladovalo in se stopnjevalo psihološko bojno stanje do Anglo-Američanov. Oblikovali sta se dve struji in tako tudi dve nasprotujoči si stališči: večinska in manjšinska. Večinci so sledili liniji PNOO-ja in zastopali maksimalistična stališča, s totalnim odklonom kateregakoli sodelovanja z ZVU-jem. Manjšinci so seveda odklonili ukinitvev ljudske oblasti, a niso sprejemali velikega političnega vpliva PNOO-ja, branili so lokalne interese in se zavzemali za sodelovanje z novo oblastjo. Medtem ko je prva struja podpirala ekstremno stališče ali Trst in Gorico ali nič, se je druga zavzemala za idejo o avtonomnem Trstu, kjer naj interesi velesil ne bi pogojevali zapletene multietnične tržaške realnosti (Gombač, 1996, 100). Žal pa so te ideje ostale le gola utopija.

Z izgubo oblastvene moči so se s protestnimi akcijami, peticijami in resolucijami začeli upirati odločbam ZVU-ja. Dokaz tega stanja je bitka za slovensko šolstvo. Pred avgustovsko dekretacijo nove civilne uprave leta 1945 ZVU ni posegla v organizacijo šolstva, tako so lahko odgovorni za kulturo in šolstvo v krajevnih narodnoosvobodilnih odborih in pri MOS-u svobodno zbirali prosvetne delavce, ki so se vračali iz ujetništva, vojske, taborišč in zaporov; organizirali so tečaje za učno osebje in pripravljali tečaje za učence. Avgusta pa je bilo to delo zamrznjeno. Predstavniki zavezniške oblasti so v vrhovno šolsko upravo in na vodilna mesta imenovali tudi slovenske "kolaboracioniste". Neupoštevajoč narodno enakopravnost in reciprociteto, sta bila v Trstu in Gorici imenovana italijanska superintendenta, kot osebni svetovalec častnika prosvetnega oddelka ZVU-ja Johna Simonija pa je bil za reševanje vprašanj slovenskega šolstva imenovan Srečko Baraga. V ta novi sistem so vključili tudi domobranca Antona Kacina in Alojzija Grziniča, iz "varnostnih razlogov" pa so pod obtožbo komunizma odpustili iz službe nekaj slovenskih profesorjev in učiteljev ter z ustrahovanjem o zaprtju šol prepovedali uporabo slovenskih šolskih knjig, tiskanih v Coni B. Sam Johan Simoni je s pomočjo Barage v

dveh slovenskih šolah zaplenil "nezaželene" knjige in večkrat skušal ovirati delo roditeljskih svetov (AS, INZ, PNOO 12/II). žolski sistem je z majhnimi spremembami ponovno slonel na starih fašističnih programih. Glede prisotnosti Barage, ki ga je okrožno sodišče iz Ljubljane obsodilo na smrt zaradi vojnih zločinov in sodelovanja z okupatorjem, so se vnele polemike, študentje so protestirali, a brez večjih uspehov. Člani MOS-a so si s tem, da so se odrekli sodelovanju z ZVU, tudi zaprli vse možnosti za konkretno snovanje slovenske šole. Zavezniki pa so obenem znali diplomatsko izrabiti to situacijo. Polemiko glede vključevanja Barage v slovenski šolski sistem so skušali zaječiti z izjavo, da je Baraga " pošten človek, ki se sicer ne strinja z načeli Osvobodilne fronte, ampak dober Slovenec, za katerega ni realnih dokazov o kaznivih dejanjih" (AS, INZ, PNOO 12/II).

Zaradi neposlušnosti zavezniških oblasti se je nezadovoljstvo premaknilo na tržaške trge in ulice. Tudi strah pred neofašističnimi napadi je naraščal. Manifestacije so dosegle višek marca 1946, ko je prišla v Trst medzavezniška komisija. Ob tej priložnosti je ljudstvo na podeželju postavilo slavoloke, v mestu pa so razobešali na okna jugoslovanske in slovenske zastave. Zavezniška policija ni sprejela teh provokacij in je v nekaterih primerih nastopala nasilno ter ustražovala vse tiste, ki niso hoteli umakniti zastav z oken. Mnogi se s ponosom spominjajo, kako so svojo jezo skušali deloma pomiriti s provokativnimi dejanji. Zanimivo se mi zdi pričevanje moškega, ki se je kot otrok s prijatelji igral na Svetem Justu. Tja so prihajali policisti na lepih velikih konjih. Pobalini pa so se zmenili, da jih bodo napadli in res so začeli nanje metati kamne. Zmagali so, ker se je konj prestrašil in je vojak padel (pričevanje F. A.). To napeto stanje se je stopnjevalo in doseglo višek ob prvomajski manifestaciji, ko so neofašisti napadli slovenske otroke, v Carduccjevi ulici metali kamne na množico delavcev ter zabodli v hrbet mladega fanta. Ljudje se še danes spominjajo teh manifestacij in v svojih pričevanjih večina poudarja nekorektno obnašanje zavezniške policije, ki ni storila ničesar proti napadalcem. Grenek spomin na metanje gnilih jajc in drugih odpadkov se v pričevanjih vedno križa z željo, naj bo kjub vsemu ponižanju, vztrajnosti in borbi Cona A ponovno v jugoslovanskih valetih.

Napadi na delavstvo in Slovence so se tako skorajda neovirano nadaljevali. Bojazen pred škvadrizmom se je stopnjevala skupaj s sovraštvom do zaveznikov, ki so po eni strani zagovarjali spravo in enakost, po drugi pa večkrat niso ukrepali proti naraščajočemu nasilju. Občutek izgube svobode je izredno prisoten tudi pri takratni najmlajši generaciji. V tem napetem ozračju so se poleg provokacij in pretepev pojavili tudi primeri posilstev, ki so kljub prijavam na sodišče ostali le zapisani na papirju in v spominu žensk. Omenila bi le primer Zore, vojne vdove s tremi otroki, ki je poleg nasilne moževe smrti doživela posilstvo dveh angleških vojakov, medtem ko je plela na njivi.

Sovraštvo seveda ni tako globoko zakoreninjeno v vseh pričevalcih. Zlasti

najrevnejši sloj se spominja zaveznikov po eni strani kot rešiteljev iz hude socialne bede, po drugi pa kot okupatorjev prej osvobojenega ozemlja. Le majhen del slovenskega prebivalstva, ki je nasprotoval načelom partizanske vojske, povečuje vse ukrepe ZVU-ja v Coni A.

V tem raznolikem doživljanju povojnih dogodkov pa je bilo v Jugoslaviji naklonjenemu delu tržaškega prebivalstva prisotno veliko razočaranje, ki se je v ozračju povojne delitve Evrope iz dneva v dan večalo. Ideali preprostih ljudi so bili postavljeni v ozadje in v takšnem kontekstu niso imeli nikakršnega pomena.

THE ATTITUDE OF THE SLOVENE POPULATION IN TRIESTE TOWARDS THE PEOPLE'S GOVERNMENT AND THE ALLIES

Katja COLJA

Science and Research Centre Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

SUMMARY

Although much has been written about the post-war history of the Primorska region, there remain a number of unsolved questions and matters of dispute. Since many cultural and social aspects as well as numerous aspects of everyday life have not been researched as yet, the authoress devotes a great deal of attention to the "little history" and to the "little man" during the post-war days in Trieste.

The very short period between May and June 1945, when the people's government began to rule in the Primorska region, coincides with the extremely diverse experiencing of those forty days, particularly in the town centre itself. The population, which was in this ethnically mixed area favourably disposed to the people's government, accepted, due to the very complex political situation and ethnic conflicts, the people's government as a mark of ultimate victory which, however, soon pined away. Namely, with the arrival of the Allies this victory turned into a defeat or perhaps into a "derogated victory". A kind of discomfort was suddenly felt and the euphoria of the majority of the Slovene population and Italian working class turned into fear and anxiety. On the other hand, the other part of the Trieste population rejoiced in the presence of the Allies and felt at ease again. This diverse experiencing of the local and world political reality of that time of course strongly conditioned the political outcome of the post-war Trieste.

VIRI IN LITERATURA

AS, RZKS, MOS - Arhiv Republike Slovenije, Mestni osvobodilni svet, 2a, 9. januar 1945.

AS, INZ, PNOO - Inštitut za novejšo zgodovino, Pokrajinski narodoosvobodilni odbor, 12/II.

Gombač, M. (1979): Tržaško okrožje 1945. V: Goriški letnik - posebni odtis. Nova Gorica, 6.

Gombač, M. (1996): Autonomia e decentramento della politica jugoslava alla fine del secondo conflitto mondiale. Un caso specifico: il Comitato regionale di liberazione nazionale per il Litorale sloveno a Trieste. *Annales*, 8. Koper, 96-107.

Troha, N. (1997): Fra liquidazione del passato e costruzione del futuro. Le foibe e l'occupazione jugoslava della Venezia Giulia. V: Foibe. Il peso del passato. Venezia Giulia 1943-1945. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli - Venezia Giulia, 45-99.